Capitolul I. Diversitatea culturală: o valoare a comunității internaționale?

Secțiunea 1. Un scurt istoric al evoluției și consacrării, la nivel internațional, a conceptului de „diversitate culturală”

Potrivit concepției clasice, rolul culturii în ştiințele sociale şi în domeniul dreptului internațional nu a fost unul privilegiat. Anii ‘90 au coincis, printre altele, aşa cum bine a observat Michael Keating cu „o redescoperire a culturii”[1]. Acesta a apreciat că luarea în considerare a culturii ne va ajuta să localizăm mai bine indivizii, în contextul lor social, context în care alegerile lor să aibă o semnificație, ori să aducem în discuție forme de acțiune care nu pot fi uşor explicate în limbajul calculat al teoriei alegerii raționale, teorie ce a dominat vreme îndelungată domeniul menționat.

Acest nou tip de abordare a influențat o mare parte a ştiințelor sociale, deci şi dreptul, iar la nivelul dreptului internațional s-a tradus, printre altele: printr-o definiție cuprinzătoare, antropologică[2], dată culturii, în opoziție cu definiția clasică ce se limita la un înțeles elitist, ce acoperea doar arta şi literatura; numeroase dezvoltări în materia relației dintre cultură şi drepturile omului (ilustrate de jurisprudența Comisiei şi a Curții Inter-americane a

---

[1] *M. Keating*, “Culture and Social Science”, în *D. Della Porta, M. Keating (eds.)*, Approaches and Methodologies in the Social Sciences: A Pluralist Perspective, Cambridge University Press, Cambridge-New York, 2008, p. 102-103.

[2] Preambulul *Declarației universale a UNESCO privind diversitatea culturală*, din anul 2001, reafirmă definiția dată culturii în concluziile Conferinței Mondiale privind Politicile Culturale (MONDIACULT, Mexico City, 1982), ale Comisiei Mondiale pentru cultură şi Dezvoltare (Our Creative Diversity, 1995) şi ale Conferinței Interguvernamentale pentru politici culturale pentru dezvoltare (Stockholm, 1998). Potrivit acestuia: „*cultura ar trebui privită ca un set de aspecte distinctive de natură materială, spirituală, intelectuală şi emoțională ce caracterizează o societate sau un anumit grup social [...] acesta cuprinde în plus față de artă şi literatură, şi stiluri de viață, modalități de a trăi împreună, sisteme de valori, tradiții şi convingeri*”.

Drepturilor Omului[1] ori de abordarea pe care Curtea Europeană a Drepturilor Omului a avut-o în materia drepturilor culturale[2]); prin încercarea de a întări mecanismul de protecție a drepturilor culturale[3]; printr-o preocupare intensă pentru protejarea drepturilor persoanelor aparținând minorităților[4] şi, nu în ultimul rând,

[1] Utilizarea unor drepturi – dreptul la viață, la securitate personală, la reşedință, dreptul la viață privată şi de familie, ori dreptul de proprietate privată – prevăzute de Convenția Inter-americană pentru a proteja identitatea culturală a unor comunități, popoare indigene. Pentru amănunte, a se vedea *L.-M. Crăciunean*, Protecția drepturilor culturale în dreptul internațional, Ed. C.H. Beck, Bucureşti, 2011, p. 44-46.

[2] Cultural Rights in the Case-Law of the European Court of Human Rights, European Court of Human Rights, Research Division, January 2011, la adresa: http://www.echr.coe.int/NR/rdonlyres/F8123ACC-5A5A-4802-86BE-8CDA-93FE58DF/0/RAPPORT_RECHERCHE_Droits_culturels_EN.pdf (consultată ultima dată la 8 februarie 2013). Dat publicității în luna ianuarie 2011, raportul prezintă situația cauzelor soluționate de Curte în contextul, mai larg, al drepturilor culturale. Spre deosebire de alte convenții cu un obiectiv similar, Convenția europeană a drepturilor omului nu reglementează în conținutul său dreptul la cultură, dreptul de a participa la viața culturală, vreun alt drept care să conțină o referință explicită la cultură şi nici drepturi culturale ca atare. Cu toate acestea, raportul ilustrează cum, printr-un mod dinamic de interpretare a diferitelor articole ale Convenției, Curtea a reuşit să protejeze identitatea culturală şi, în sens larg, drepturile culturale.

[3] Prin adoptarea la 10 decembrie 2008, de către Adunarea Generală a ONU, şi deschiderea spre semnare la 24 septembrie 2009, a Protocolului adițional la Pactul internațional privind drepturile economice sociale şi culturale. În prezent, protocolul a fost semnat de 42 de state şi ratificat de 10 state, acesta fiind numărul minim de ratificări cerut pentru ca el să intre în vigoare. Protocolul va intra în vigoare la data de 5 mai 2013. Ultimul stat care a ratificat Protocolul este Uruguay-ul, la 5 februarie 2013. Cele 10 state care au ratificat sunt: Argentina, Bolivia, Bosnia şi Herțegovina, Ecuador, El Salvador, Mongolia, Portugalia, Slovacia, Spania şi Uruguay. A se vedea pentru amănunte: http://treaties.un.org/pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=IV-3-a&chapter=4&lang=en (consultat ultima data la 8 februarie 2013). Ceea ce va aduce nou Protocolul Opțional la PIDESC, după intrarea lui în vigoare, este tocmai extinderea şi eficientizarea acestui mecanism de protecție. Reformarea mecanismului de protecție presupune următoarele trei modalități concrete de acțiune: 1. instituirea procedurii *comunicărilor individuale* (art. 1-9 din Protocolul Opțional); 2. instituirea procedurii *comunicărilor interstatale* (art. 10 din Protocolul Opțional) şi 3. instituirea procedurii *de informare*, atunci când există date că un stat parte realizează grave şi sistematice încălcări ale drepturilor economice, sociale şi culturale (art. 11-13 din Protocolul Opțional).

[4] Prin adoptarea, la nivelul Consiliului Europei, a primului instrument cu forță juridică obligatorie, respectiv Convenția-cadru pentru protecția minorităților naționale, semnată la Strasbourg la 1 februarie 1995 şi intrată în vi-

prin consacrarea diversității culturale ca valoare a comunității internaționale. Această consacrare s-a făcut la nivelul UNESCO, inițial printr-un document de *soft law*[1], iar apoi printr-un document cu forță juridică obligatorie[2].

Adoptarea în anul 2001 a Declarației UNESCO privind diversitatea culturală are o dimensiune simbolică importantă în evoluția dreptului internațional public. Ea are semnificația unui „viraj politic" cu o însemnătate remarcabilă. Considerată, anterior acestui moment, o frână pusă în calea dezvoltării, un obstacol în calea modernității, progresului ori a democrației, diversitatea culturală a devenit, peste noapte (*s.n.*), resursă şi sursă a dezvoltării, democrației, științei şi păcii[3].

Pe de altă parte, conceptul de *diversitate culturală* admite existența unei varietăți de culturi diferite care nu sunt, nici pe departe, izolate, ci interacționează şi se intersectează în permanență. Astfel, *Convenția UNESCO privind protecția şi promovarea diversității de expresie culturală (2005)*, plecând de la afirmații precum: diversitatea culturală constituie o caracteristică definitorie a umanității; diversitatea culturală constituie moştenirea umanității, fiind necesară pentru umanitate la fel cum biodiversitatea este necesară pentru natură ori diversitatea culturală este o cerință indispensabilă a dezvoltării durabile, defineşte diversitatea culturală în următorii termeni: „Diversitatea culturală se referă la multiplele moduri în care se exprimă culturile grupuri-

goare la 1 februarie 1998, şi prin permanenta preocupare a Curții Europene a Drepturilor Omului ori a Comitetului pentru Drepturile Omului de a proteja drepturile persoanelor aparținând acestei categorii. România a semnat şi ratificat Convenția la 11 mai 1995, iar pe 1 februarie 1998 aceasta a intrat în vigoare şi față de statul român.

[1] *Declarația Universală a UNESCO* privind diversitatea culturală, adoptată de UNESCO la 2 noiembrie 2001, va fi denumită, în continuare, Declarația UNESCO din 2001.

[2] *Convenția asupra protecției şi promovării diversității expresiilor culturale* (aceasta este traducerea oficială a legiuitorului român) din 20 octombrie 2005, adoptată de statele membre ale UNESCO la Paris la 20 octombrie 2005 şi intrată în vigoare în luna martie a anului 2007. Convenția a fost ratificată de România prin Legea nr. 248/2006 (M. Of. nr. 559 din 28 iunie 2006). În ceea ce ne priveşte, vom folosi pe cuprinsul prezentei lucrări, cu valoare echivalentă, formulările Convenția UNESCO din 2005 sau Convenția UNESCO privind diversitatea culturală de expresie.

[3] În acest sens, a se vedea *P. Meyer-Bisch*, "La centralité des droits culturels, points de contact entre diversité et droits de l'homme", în Annuaire International des Droits de l'homme, vol. III/2008, Bruylant, Bruxelles, 2008, p. 32.

lor şi societăților. Aceste expresii sunt transmise în cadrul şi între grupuri şi societăți (…)"[1].

Alain Touraine[2], având în vedere contextul creat prin adoptarea documentelor menționate, propunea chiar o schimbare de paradigmă în sensul înlocuirii paradigmei sociale, foarte vocală în zilele noastre, cu cea culturală, iar Patrice Meyer-Bisch[3] aprecia că nici măcar nu este necesară această înlocuire, ci este suficientă o simplă reîmprospătare, regândire a paradigmelor sociale, economice şi politice în sensul sublinierii interdependenței lor şi cu luarea în considerare a dimensiunii culturale a socialului, practic, cu conturarea unei noi culturi a socialului.

La toate aceste schimbări de optică a contribuit, de o manieră decisivă, şi practica instanțelor internaționale din materia drepturilor omului, care a încercat să crească justițiabilitatea drepturilor economice, sociale şi culturale şi a drepturilor persoanelor aparținând minorităților, realizând aceasta, în special, prin ceea ce doctrina a numit protejarea prin ricoşeu[4]. Din punct de vedere practic, protejarea prin ricoşeu a însemnat acceptarea recunoaşterii, de către organele de control (jurisdicționale şi cvasi-jurisdicționale), a unor violări ale drepturilor economice, sociale şi culturale ori ale drepturilor persoanelor aparținând minorităților naționale, folosindu-se pentru aceasta de mecanisme de protecție concepute pentru a servi punerii în practică şi protejării drepturilor civile şi politice. Această practică, aprecia Mylène Bidault[5], decurge din principiul indivizibilității şi interdependenței drepturilor omului, căruia i s-a acordat un mult mai accentuat caracter operațional, iar construcțiile pretoriene realizate de această manieră au pus în lumină existența unei dimensiuni economice, sociale şi culturale a multora dintre drepturile civile şi politice.

Implicându-se în mod activ la conturarea acestei noi abordări la nivel internațional, Uniunea Europeană a devenit şi principalul ei promotor şi susținător, transformând-o într-un element esențial al politicii sale externe. Diversitatea culturală a devenit la nivelul acestei construcții juridice atât un subiect politic, cât şi

[1] Art. 4 pct. 1 din Convenția UNESCO privind protecția şi promovarea diversității de expresie culturală (2005).

[2] *A. Touraine*, Un nouveau paradigme pour comprendre le monde d'aujourd'hui, Paris, 2005.

[3] *P. Meyer-Bisch*, "La centralité...", p. 36.

[4] *M. Bidault*, La protection internationale des droits culturels, Bruylant, Bruxelles, 2009, p. 187-190.

[5] *Idem*, p 187-189.

unul juridic şi de politică externă. Dacă la nivel politic diversitatea culturală şi mai ales unitatea în diversitate nu erau neapărat concepte noi[1], noutatea apare, fără îndoială, în momentul în care se încearcă conturarea unei dimensiuni juridice a acestora, insistându-se pe obligația statelor membre de a deveni parte la astfel de instrumente juridice, respectiv atunci când diversitatea culturală este promovată ca element esențial al politicii externe a Uniunii. Având în vedere tradiția în materie, şi anume faptul că Uniunea nu are competențe în materie culturală, preocuparea Uniunii pentru aspectele legate de promovarea şi protejarea diversității culturale nu a fost foarte bine primită de unele state membre. În ciuda titulaturii sonore, statele membre şi-au văzut amenințate, în acest mod, un domeniu sensibil, aflat în competența lor tradițională, şi anume domeniul cultural.

La nivel politic, conceptul de diversitate culturală a constituit unul dintre principalele elemente de autocaracterizare a Uniunii Europene. Ea a folosit acest concept în tot ceea ce a însemnat acțiune politică sau politici la nivelul Uniunii. La nivel juridic, conceptul a devenit unul de prim plan numai după anul 2001, în strânsă legătură cu implicarea Uniunii în activitatea UNESCO de elaborare şi adoptare a Declarației UNESCO din 2001, respectiv a Convenției UNESCO din 2005.

Anul 2001 este cel în care UNESCO a adoptat Declarația Universală privind diversitatea culturală şi momentul de la care, salutând inițiativa UNESCO, Uniunea s-a implicat la nivel internațional, încurajând de o manieră activă elaborarea şi adoptarea, în anul 2005, a Convenției UNESCO privind diversitatea culturală de expresie, pentru ca apoi să şi devină parte la aceasta.

Armin von Bogdandy a descris de o manieră foarte interesantă relația care s-a stabilit între dreptul Uniunii şi dreptul internațional general, după momentul 2005, folosind formularea „elemente ale unei prietenii frumoase”[2], şi a arătat că relația este una ce poate fi caracterizată prin câştig pentru fiecare dintre părțile implicate: dreptul internațional oferă instituțiilor Uniunii instrumentele necesare pentru a atinge unitatea europeană şi, în acelaşi timp, Uniunea serveşte la implementarea dreptului internațional al diversității culturale.

---

[1] *A. Von Bogdandy*, “The European Union as Situation, Executive and Promoter of International Law of Cultural Diversity - Elements of a Beautiful Friendship”, EJIL, vol. 19, nr. 2, 2008, p. 241.

[2] *Idem*, p. 243.

Relativ la acest din urmă aspect, considerăm că Uniunea serveşte, într-adevăr, la implementarea, după propriul său model[1], „uniți în diversitate", a dreptului internațional al diversității culturale[2], contribuind prin intermediul valorilor promovate în cadrul politicii sale externe la consolidarea acestuia şi la nivel mondial.

Termenul de model, prezent chiar în titlul acestei lucrări, va fi avut în vedere în accepțiunile pe care le vom menționa în cele ce urmează.

Pe de o parte, atunci când vorbim despre model european de protejare a diversității culturale, avem în vedere o accepțiune largă şi una restrânsă. Accepțiunea largă se referă la acel model de protejare a diversității culturale rezultat la nivelul continentului european din acțiunea şi activitatea celor trei organizații internaționale, respectiv: Consiliul Europei, Uniunea Europeană şi OSCE. Este un model original în care instrumente juridice de *soft law* şi o serie de instrumente politice sunt puse în acțiune. Accepțiunea restrânsă se referă la modelul de protejare a diversității culturale promovat la nivelul Uniunii Europene prin intermediul instrumentelor pe care aceasta le are la dispoziția sa.

Pe de altă parte, din punct de vedere semantic, având în vedere accepțiunile multiple ale noțiunii de „model", nu vom avea în vedere accepțiunea potrivit căreia „modelul este o simplă formă care se limitează la a reproduce caracteristicile originalului, realizând astfel mai multe obiecte identice", ci acea accepțiune potrivit căreia „un model este o persoană, un obiect, o lucrare sau o construcție care, prin valoare şi calități, poate servi drept exemplu"[3].

Secțiunea a 2-a. Definiții. Dificultăți teoretice și practice

Definirea conceptului de „diversitate culturală" nu constituie o misiune uşoară, în special dacă avem în vedere una dintre com-

[1] Dicționarul Explicativ al Limbii Române (DEX), Ed. Univers Enciclopedic, Bucureşti, 1998, p. 644.

[2] În ceea ce ne priveşte un „aşa-numit" drept internațional al diversității culturale, nu include Convenția-cadru privind protecția minorităților naționale. Motivul pentru care afirmăm acest lucru este acela că vedem acest instrument, mai degrabă, ca unul specific modelului european de protejare a diversității culturale, în sensul larg al termenului.

[3] DEX, p. 644.

ponente sale, şi anume cultura, care, pe lângă caracterul său extrem de dinamic, are şi variate accepțiuni ce pot să modifice de o manieră esențială modul în care poate fi abordată problema.

Astfel, *cultura* poate fi privită atât în sens restrâns (*concepția tradițională*[1], care vizează doar arta şi literatura), cât şi în sens larg (*concepția antropologică*[2], care include, pe lângă artă, literatură şi tradiții, modurile de viață, modurile de a trăi împreună, sistemele de valori etc.). Din punct de vedere al prezentei lucrări, este mult mai potrivit să ne oprim la noțiunea de cultură în sens antropologic, cu atât mai mult cu cât numai o astfel de abordare ar fi de utilitate maximă atunci când s-ar pune problema protejării diversității culturale. În sens antropologic, cultura se înfățişează, în întregime, ca „un concept subiectiv, capabil să primească înțelesuri diferite în funcție de popoarele şi contextele diferite"[3], ea putând fi utilă în protejarea drepturilor culturale pe care le dețin membrii minorităților.

Nu negăm însă, prin această opțiune, utilitatea şi importanța concepției tradiționale. Aceasta, la rândul ei, este foarte potrivită atunci când vine vorba despre membrii minorităților, constituind un instrument util pentru „desenarea" dorinței acestor membrii de a-şi păstra diferențele culturale.

---

[1] O definiție a culturii potrivit concepției tradiționale este cea a lui Lyndel Prott: „cultura reprezintă cele mai înalte realizări ale oamenilor: lucrările muzicale, filosofice, literare, artistice şi arhitecturale, tehnici şi ritualuri care au inspirat umanitatea şi care pot fi percepute de comunități ca cele mai înalte realizări ale lor", *L. Prott*, "Cultural Rights as People's Rights in International Law", în *J. Crawford (ed.)*, The Rights of Peoples, Oxford, 1992, p. 93-106.

[2] „(...) totalitatea cunoştințelor şi practicilor, intelectuale şi materiale, ale fiecăruia dintre grupurile particulare ale unei anumite societăți şi, într-o anumită măsură, a societății ca întreg. De la mâncare la îmbrăcăminte, tehnici casnice la tehnici industriale, de la formule de politețe la mass-media, de la ritmul de lucru la reguli de familie, toate practicile umane, toate materialele inventate sau manufacturate au legătură şi constituie, în toate relațiile lor şi în totalitate, cultura". A se vedea, pentru această definiție, *Lord Slynn*, "Law and Culture - A European Setting", The Tanner Lectures on Human Values, delivered at Brasenose College Oxford, 28 and 29 Octombrie 1993, p. 37-63, citat de *T. Ahmed, T. Hervey*, "The European Union and Cultural Diversity: a Missed Opportunity?", în European Yearbook of Minority Issues, vol. 3, 2003/4, Martinus Nijhoff Publishers, Leiden-Boston, p. 45.

[3] A se vedea *N.N. Shuibhne*, EC Law and Minority Language Policy, Culture, Citizenship and Fundamental Rights, Haga, 2002, p. 110.

Chiar dacă la nivelul UNESCO diversitatea culturală a cunoscut de-a lungul timpului[1] patru abordări, în prezent se consideră că două[2] sunt perspectivele din care diversitatea culturală poate fi privită şi că acestea două sunt convergente, ele neexcluzându-se reciproc.

O primă perspectivă este aceea care priveşte diversitatea culturală din interiorul unei anumite societăți şi care îşi canalizează atenția pe aspecte precum: drepturile fundamentale ale omului; promovarea democrației culturale; egalitatea participării tuturor minorităților (etnice, de gen, lingvistice, rasiale, religioase, sexuale etc.) şi este pusă sub umbrela mult folositului concept de „multiculturalism".

O a doua perspectivă vizează diversitatea culturală dintre diferite state, societăți şi/sau culturi şi unde acesta este privită ca un principiu ce ar trebui respectat în schimburile de bunuri culturale şi servicii, dintre aceste state şi/sau culturi.

„Diversitatea semnifică o multitudine de actori luați împreună cu rezervele lor de informații, de energie şi capacitățile lor de acțiune (...), diversitatea socială constituie bogăția unei societăți, a unui sistem social"[3].

Pierre Vandernoot[4], în încercarea de a explica conceptul de diversitate culturală, a arătat că acesta se sprijină pe o constatare juridică şi faptică, şi anume: de câțiva ani, teoria drepturilor omului este confruntată cu emergența revendicărilor identitare ale grupurilor constituite în sânul societăților noastre, plecând de la aspecte care, cel mai frecvent, prezintă un caracter etnic, religios sau lingvistic şi se întemeiază pe dispozițiile art. 27 din Pactul internațional privind drepturile civile şi politice.

---

[1] Producție artistică, identitate, în relație cu dezvoltarea şi, în prezent, în relație cu democrația. A se vedea, pentru amănunte, *L.-M. Crăciunean*, „Protecția diversității culturale în dreptul internațional – UNESCO, între tradiții şi cultura diversității", în NRDO nr. 4/2010, p. 25-42.

[2] În acest sens, a se vedea *N. Obuljen*, "Definitions - Article 4", în *S. Schorlemer*, *P.T. Stoll (eds.)*, The UNESCO Convention on the Protection and Promotion of the Diversity of Cultural Expression: Explanatory Notes, Springer Verlag, Berlin-Heidelberg, 2012, p. 135-136.

[3] *P. Meyer-Bisch*, "La centralité... ", p. 38.

[4] *P. Vandernoot*, "La protection juridictionnelle de la diversité culturelle et ses limites. Droits et diversité culturels dans les instruments internationaux du système des Nations Unies", în Annuaire International des Droits de l'Homme, III 2008, Bruylant, Bruxelles, 2008, p. 377.

Pe de altă parte, Armin von Bogdandy arată, fără ca prin aceasta să admită existența unei ramuri distincte de drept internațional, că există un aşa-numit drept internațional al diversității culturale şi include în aria de acoperire a acestuia: dreptul la autodeterminare al popoarelor, art. 27 din Pactul internațional privind drepturile civile şi politice, Convenția-cadru privind protecția drepturilor minorităților naționale şi Convenția UNESCO privind diversitatea culturală de expresie[1].

Proclamarea diversității culturale ca valoare a comunității internaționale, departe de a rezolva problemele cu care se confruntă aceasta, a adus în dezbatere noi teme legate de impactul pe care îl poate avea acest fapt asupra altor instituții sau valori deja consacrate. Pe lângă teama că ar putea constitui un element care să crească vulnerabilitatea celorlalte drepturi ale omului, considerate a fi nucleul dur, lipsa de conceptualizare suficientă, începând cu însăşi noțiunea de cultură, a fost elementul care a trezit principalele discuții.

În plus, de partea cealaltă s-au situat cei care au apreciat adoptarea unui astfel de instrument, dar care au remarcat, repede, că acesta este unul insuficient de constrângător pentru statele părți. Convenția UNESCO din 2005 lasă, în întregime, la discreția statelor părți modul în care urmează ca dispozițiile sale să fie implementate. În mod concret, statele pot să admită, să accepte şi chiar să tolereze discriminările înrădăcinate în trecut sau chiar să se dovedească incapabile să le pună capăt ori chiar să ignore existența diversității[2].

Convenția UNESCO din anul 2005, plecând de la afirmații precum: diversitatea culturală constituie o caracteristică definitorie a umanității; diversitatea culturală constituie moştenirea umanității, fiind necesară pentru umanitate la fel cum biodiversitatea este necesară pentru natură; diversitatea culturală este o cerință indispensabilă a dezvoltării durabile, defineşte conceptul de următoarea manieră: „Diversitatea culturală se referă la multiplele moduri în care se exprimă culturile grupurilor şi societă-

[1] *A. Von Bogdandy*, "The European Union...", p. 242.

[2] A se vedea *J. Dhommeaux*, "Droits et diversité culturels dans les instruments internationaux du système des Nations Unies", în Annuaire International des Droits de l'Homme, III 2008, Bruylant, Bruxelles, 2008, p. 199-200.

ților. Aceste expresii sunt transmise în cadrul şi între grupuri şi societăți (…)"[1].

Secțiunea a 3-a. Protejarea diversității culturale la nivel internațional prin intermediul drepturilor omului și al implementării drepturilor culturale[2]

Aşadar, la nivelul dreptului internațional, aceste preocupări din sfera drepturilor culturale sunt reflectate în activitatea recentă a ONU, dar mai ales a UNESCO. Astfel, apariția la nivelul UNESCO a primelor instrumente juridice care vorbesc expres despre protejarea diversității culturale (şi ne referim aici la *Declarația UNESCO din 2001 privind diversitatea culturală* şi la *Convenția UNESCO din 2005 privind diversitatea culturală de expresie*), precum şi la contextul politic al adoptării acestora – pe de o parte, o mare opoziție din partea SUA, care şi-a văzut imediat afectate interesele economice de pe piața audio-vizualului, iar, pe de altă parte, nemulțumirea Europei față de nereuşita de a impune „clauza culturală" în legislația Organizației Mondiale a Comerțului (OMC)[3], nu au constituit decât primul pas.

La o dată relativ recentă, mai precis la 24 septembrie 2009, deschiderea spre semnare a *Protocolului Opțional la Pactul internațional privind drepturile economice, sociale şi culturale*[4] – care a intrat în vigoare la data de 5 mai 2013 – constituie un nou pas înainte în direcția eficientizării mecanismului de protecție a drepturilor economice, sociale şi culturale[5]. El continuă,

[1] Art. 4 pct. 1 din Convenția UNESCO din anul 2005.

[2] Pentru o analiză mult mai amplă a rolului pe care drepturile culturale şi întărirea sistemului lor de protecție îl joacă în dreptul internațional, a se vedea *L.-M. Crăciunean*, Protecția drepturilor culturale în dreptul internațional, Ed. C.H. Beck, Bucureşti, 2011, lucrare ce constituie parte integrantă a prezentei lucrări şi a proiectul individual de cercetare „Protecția diversității culturale în dreptul internațional: modelul „uniți în diversitate"?.

[3] Ne vom referi la acesta, în cele ce urmează, cu abrevierea OMC.

[4] Abreviat PO-PIDESC.

[5] Punerea în aplicare a drepturilor economice, sociale şi culturale, implementarea acestora la nivel național au format obiect de dezbatere, fiind adoptate o serie de documente, unele de *soft law*, altele ca rezultat al cercetării academice în materie. Dintre acestea amintim: *Principiile de la Limburg privind implementarea Pactului internațional privind drepturile economice, sociale şi culturale* (1986), *Liniile directoare de la Maastricht privind violările*

în privința drepturilor culturale, drumul „pavat" în anii anteriori de către UNESCO prin adoptarea *Declarației UNESCO din 2001 privind diversitatea culturală* şi a *Convenției pentru protejarea şi promovarea diversității culturale de expresie (2005)*.

În plus, Protocolul vine să dea eficiență unor linii politice adoptate de mult în cadrul organizației, în materia aspectelor culturale, linii ce transpar cu uşurință din întreaga activitate a acesteia şi au fost confirmate prin intermediul *Comentariilor sale generale din anul 2009*.

Alegerea noastră, respectiv discutarea diversității culturale în contextul general al protecției drepturilor omului şi, în contextul special, al drepturilor culturale, este justificată şi de modul în care Declarația UNESCO din 2001 se raportează la acestea, atunci când proclamă diversitatea culturală ca valoare a comunității internaționale.

Astfel, potrivit art. 4 al Declarației, drepturile omului sunt văzute ca garanții ale diversității culturale, citez: „*apărarea diversității culturale* este un imperativ etic, inseparabil de respectul pentru demnitatea umană. Aceasta presupune *angajamentul față de respectarea drepturilor omului şi a libertăților fundamentale*, în special, *a drepturilor persoanelor care aparțin minorităților* şi cele ale *populațiilor indigene*. Nimeni nu poate invoca diversitatea culturală pentru a încălca celelalte drepturi ale omului, garantate de dreptul internațional, şi nici pentru a limita domeniului lor de aplicare", iar art. 5 al aceleiaşi Declarații alege din categoria drepturilor omului acele drepturi care sunt văzute ca mediu propice

aduse drepturilor economice, sociale şi culturale (1997) şi *Principiile de la Maastricht privind obligațiile extrateritoriale ale statelor în sfera drepturilor economice, sociale şi culturale* (2011). În ceea ce priveşte ultimul dintre documente, în preambulul acestuia găsim o serie de prevederi care pot fi relevante în contextul discuției de față. În primul rând, parag. 1, care vorbind despre drepturile omului, ale grupurilor şi ale popoarelor, dispune că aceste drepturi pot fi afectate şi sunt dependente de acte ori omisiuni ale statelor produse în afara teritoriului lor (acte, omisiuni extrateritoriale), iar acest lucru are o relevanță aparte în contextul globalizării, statele şi alți actori globali exercitând o influență considerabilă asupra realizării drepturilor economice, sociale şi culturale. Documentul introduce o idee interesantă, şi anume aceea de a vedea drepturile omului ca pe un bun public şi un adevărat ghid pentru redesenarea ordinii mondiale. Pentru amănunte legate de cazurile concrete în materie, a se vedea *F. Coomans, R. Kunneman (eds.)*, Cases and Concepts on Extraterritorial Obligations in the Area of Economic, Social and Cultural Rights, Maastricht Center for Human Rights, Intersentia, Cambridge-Antwerp-Portland, 2012.

pentru protejarea şi promovarea diversității culturale, respectiv drepturile culturale. În textul art. 5 din Declarație se arată: „*Drepturile culturale* sunt o *parte integrantă a drepturilor omului*, care sunt universale, indivizibile şi interdependente. Înflorirea diversității creatoare necesită *punerea în aplicare deplină a drepturilor culturale*, astfel cum sunt definite în art. 27 al Declarației Universale a Drepturilor Omului şi în art. 13 şi 15 din Pactul internațional cu privire la drepturile economice, sociale şi culturale. Toate persoanele ar trebui să aibă, prin urmare, posibilitatea de a se exprima, de a crea şi a difuza munca lor, într-o limbă la alegerea lor şi în special în limba lor maternă; toate persoanele sunt îndreptățite să beneficieze de dreptul la educație de calitate şi la formare care să respecte pe deplin identitatea lor culturală; toate persoanele au dreptul de a participa la viața culturală, la alegerea lor, şi de a-şi realiza propriile practici culturale, cu respectarea drepturilor omului şi a libertăților fundamentale".

Privite multă vreme ca „*Cenuşăreasă a familiei drepturilor omului*"[1], în special, din cauza lipsei de eficacitate a mecanismului prevăzut pentru protecția lor, dar şi a insuficientei lor conceptualizări, drepturile culturale se bucură în prezent, în forurile internaționale de decizie, de o atenție sporită, în strânsă legătură cu renaşterea unor preocupări legate de diversitatea culturală, identitatea culturală şi conceptul de demnitate umană[2]. Această atenție s-a concretizat în realizarea unor paşi importanți către asigurarea caracterului justițiabil al drepturilor culturale, inclusiv prin instituirea unui mecanism de plângeri individuale şi inter-statale prin intermediul Protocolul adițional la PIDESC.

Este extrem de interesantă şi reafirmarea în Declarația UNESCO din 2001 a caracterului universal, indivizibil şi interdependent al drepturilor omului şi a egalei lor importanțe[3] în cadrul

[1] Expresia a fost folosită de Y.M. Donders pentru a sublinia că, din punctul de vedere al protecție legale, drepturile culturale sunt cele mai puțin dezvoltate drepturi ale omului, în *Y.M. Donders*, Towards a Right to Cultural Identity? School of Human Rights Research Series, vol. 15, Intersentia, Antwerp-Oxford-New York, 2002, p. 65.

[2] *Idem*, p. 81. Identitatea culturală constituie un element important al demnității umane.

[3] Dacă este să facem o sinteză a pozițiilor care au susținut egala importanță a drepturilor economice, sociale şi culturale cu cele civile şi politice, vom putea observa că fostele state socialiste au fost cele care au avut o astfel de optică. Concepția socialistă asupra drepturilor omului are anumite puncte particulare, iar unul dintre aceste puncte este tocmai acela

familiei drepturilor omului[1], cu atât mai mult cu cât, la momentul adoptării celor două Pacte ONU din 1966, exact acestea au fost argumentele cu care au „pierdut bătălia" cei care au susținut că toate drepturile prevăzute în Declarația Universală a Drepturilor Omului trebuie să fie reglementate într-un singur instrument cu forță juridică obligatorie[2]. Față de rezultatul final, respectiv consacrarea lor în două instrumente diferite, cu două mecanisme diferite de implementare, s-a afirmat şi faptul că nu au fost folosite, în timpul negocierilor, argumentele potrivite şi că argumentul privind natura comună a drepturilor civile, politice, economice, sociale şi culturale ar fi avut mai mult succes[3]. În ceea ce ne priveşte, considerăm şi am apreciat de aceeaşi manieră, şi în trecut[4], că nu atât natura drepturilor analizate a prezentat importanță în contextul politic în care s-au discutat cele două Pacte, cât ideea de a se ajunge la un compromis, la o soluție de mijloc între două viziuni asupra drepturilor omului radical diferite, cea liberală (vestică) şi cea socialistă.

---

al egalității între diferitele categorii de drepturi. Potrivit lui Victor Chkhikvadze, concepția socialistă asupra drepturilor omului *proclamă indisolubila unitate şi echivalență între toate categoriile de drepturi ale omului, fie că acestea sunt de natură economică, politică, socială, culturală şi personală*. Ea respinge prioritatea şi ierarhiile dintre aceste drepturi şi în cadrul sistemului de drepturi ale omului; pledează pentru echivalența acestora, fiecare drept fiind absolut indispensabil pentru viața personală a fiecăruia. În plus, drepturile economice sunt indispensabile pentru ca o persoană să poată să se bucure efectiv de drepturile politice şi individuale, pentru a putea să participe liber la activitățile politice, culturale şi alte activități ale comunității. Toate aceste drepturi nu pot fi efectiv exercitate atunci când individul nu are serviciu, nu are locuință şi există riscul ca acesta să moară de foame. A se vedea, pentru o prezentare amplă a concepției socialiste a drepturilor omului, *V. Chkhikvadze*, "La conception socialiste des droits de l'homme", în *A. Lapeyre*, *F. de Tinguy*, *K. Vasak*, Les dimensions universelles des droits de l'homme, vol. I, Bruylant, Bruxelles, 1990, p. 253-263.

[1] Art. 5 din Declarația UNESCO din 2005 privind diversitatea culturală statuează: „drepturile culturale sunt o parte integrantă a drepturilor omului, care sunt universale, indivizibile şi interdependente".

[2] A se vedea, spre exemplu, Sesiunea a 7-a a Comisiei pentru Drepturile Omului, 1951, E/CN.4/SR.234 la 236; Raportul Comisiei pentru Drepturile Omului asupra celei de a 9-a sesiuni, 1954, A/2808, § 29.

[3] *M. Bidault*, La protection..., 2009, p. 39.

[4] A se vedea *L.-M. Crăciunean*, "About Cultural Rights in International Law: Conceptual Clarifications", în RJIL, no. 12/2011, Ed. C.H. Beck, Bucureşti, 2011, p. 70-91; *L.-M. Crăciunean*, „Despre drepturile culturale în dreptul internațional: clarificări conceptuale", în RRDI nr. 12/2011, p. 49-69.

Susținătorii variantei unui singur instrument cu forță juridică obligatorie, printre care şi René Cassin[1], au apreciat, la acel moment, că separarea celor două categorii de drepturi ar putea afecta spiritul Declarației Universale a Drepturilor Omului, însă că acest lucru poate fi atenuat şi s-ar putea vorbi despre o „pluralitate articulată", pe de o parte, pentru că cele două instrumente au fost adoptate simultan, iar, pe de altă parte, prin gândirea unui mecanism asemănător de implementare. Dacă sub primul aspect lucrurile au fost rezolvate, ambele pacte fiind adoptate şi intrând apoi în vigoare în acelaşi an, ultima parte, aceea a conceperii unui mecanism asemănător de implementare, nu a fost însă realizată.

Importanța recunoaşterii şi mai ales a protejării eficiente a drepturilor culturale a fost subliniată, aşa cum arătam, în repetate rânduri în strânsă legătură cu protejarea efectivă a diversității culturale, care nu ar putea să-şi conserve altfel propria bogăție şi propriul caracter dinamic. În plus, s-a realizat şi o altă legătură importantă, aceea cu democrația, afirmându-se că „fără drepturile culturale democrațiile noastre sunt superficiale", „drepturile culturale sunt cele care se găsesc în centrul principiului egalității şi constituie cheia ameliorării, aprofundării şi bunei funcționări a democrațiilor noastre"[2].

În aceste împrejurări, se pune în mod firesc întrebarea dacă abordarea clasică a acestei categorii de drepturi mai este de actualitate, dacă evoluțiile constante în materie nu impun o repoziționare a dreptului internațional şi dacă modul în care dreptul internațional a răspuns, până acum, acestor provocări este cel care va şi realiza protejarea efectivă a acestor drepturi sau, dimpotrivă, acesta va constitui, din nou, un instrument pentru modelarea identității actorilor implicați. Cât de eficiente sunt instrumentele adoptate de ONU şi UNESCO pentru a proteja drepturile culturale şi identitatea culturală?

În mod cert însă merită atenție schimbarea de optică a celor două organizații ONU şi UNESCO, în sensul în care acțiunile lor

[1] *R. Cassin*, "La Déclaration Universelle et la mise en œuvre des droits de l'homme", în RCADI, 1951-II, vol. 79, p. 303-305.

[2] Pentru această opinie, a se vedea *M. Bidault*, Protection des droits culturels, Documents de travail de l'Institut Interdisciplinaire d'Ethique et des Droits de l'Homme, Fribourg, 2002, p. 7.

sunt astăzi, mai degrabă, convergente, şi nu divergente, ca în trecut[1].

Având în vedere obiectivele pe care ni le-am propus în prezentul demers considerăm utilă trecerea în revistă, în cele ce urmează, a principalelor reglementări cuprinse în Declarația universală a UNESCO privind diversitatea culturală (2001) şi în Convenția UNESCO din 2005.

§1. Declarația universală[2] privind diversitatea culturală, adoptată de UNESCO în noiembrie 2001

Aceasta din urmă, deşi nu este un instrument cu forță juridică obligatorie, şi-a propus promovarea diversității culturale în contextul respectului pentru drepturile omului, arătând încă din Preambul că „respectul pentru diversitatea culturilor, toleranța, dialogul şi cooperarea (…) sunt printre cele mai bune garanții ale păcii şi securității".

Încă din Preambulul Declarației, a cărui valoare interpretativă este incontestabilă, ne-au reținut atenția principiile pe care declarația doreşte să le afirme.

În primul rând, chiar din primul alineat al Preambulului, Declarația face legătura cu drepturile omului şi instrumentele adoptate în materie de către ONU, arătând că statele au adoptat declarația în virtutea unui angajament „la punerea în aplicare deplină a drepturilor omului şi a libertăților fundamentale proclamate în Declarația Universală a Drepturilor Omului şi în alte instrumente juridice universal recunoscute, cum ar fi cele două Pacte inter-

[1] De pildă, Mylène Bidault aprecia că nu aceeaşi a fost poziția celor două atunci când s-a luat în discuție adoptarea unor instrumente cu forță juridică obligatorie care să dea eficiență Declarației Universale a Drepturilor Omului din anul 1948. La acea dată atât UNESCO, cât şi Organizația Internațională a Muncii au fost foarte mulțumite că drepturilor economice, sociale şi culturale li s-au creat o poziție inferioară, prin raportare la cele civile şi politice, pentru că în acest fel urmau să-şi păstreze mult mai vizibil competența în sfera acestei categorii de drepturi. Elaborarea unui PIDESC în care nu era prevăzut un mecanism sancționator, drepturile nu erau clarificate suficient cu clauze generale şi un mecanism de implementare total ineficient a corespuns la acea vreme „ambițiilor" celor două organizații de a păstra „suveranitatea" asupra problemelor legate de această categorie de drepturi, *M. Bidault*, "La protection…", 2009, p. 38-39.

[2] Este a doua oară când UNESCO foloseşte noțiunea „universal" în cuprinsul unui document propriu, prima dată făcând acest lucru în anul 1997 cu *Declarația Universală asupra genomului uman şi drepturilor omului.*

naționale din 1966 privind drepturile civile şi politice, respectiv, drepturile economice, sociale şi culturale".

Este apoi foarte interesantă trecerea pe care Declarația o face de la instrumentele ONU la propriile sale instrumente convenționale şi de *soft law*, sugerând o complementate a acestora şi îndemnând la o acțiune concertată, precum şi reafirmarea opțiunii UNESCO pentru o definiție antropologică dată culturii. O redare a celor două alineate poate fi relevantă, astfel: „*Referindu-se* la dispozițiile referitoare la diversitatea culturală, precum şi exercitarea drepturilor culturale în instrumentele internaționale adoptate de UNESCO"[1] [în Preambulul Declarației – alin. (4)] şi, respectiv, „*Reafirmând* că, cultura ar trebui privită ca un set de aspecte distinctive de natură materială, spirituală, intelectuală şi emoțională ce caracterizează o societate sau un anumit grup social, şi că aceasta cuprinde, în plus, față de artă şi literatură, stiluri de viață, modalități de a trăi împreună, sistemele de valori, tradiții şi convingeri"[2] [în Preambulul Declarației – alin. (5)].

Adoptarea Declarației s-a datorat, printre altele, şi convergenței intereselor UNESCO cu cele ale statelor europene şi a primit la scurt timp susținere şi din partea statelor din America Latină, Africa, dar şi din partea lumii arabe. Astfel, la nivelul Comunităților Europene adoptarea unui astfel de instrument a fost apreciată şi s-a susținut ideea unui nou pas înainte către adoptarea unui instrument cu forță juridică obligatorie; la nivelul Consiliului Europei, Comitetul Miniştrilor a adoptat la 7 decembrie 2001, *Declarația privind diversitatea culturală*; Organizația Francofoniei a adoptat la Beirut, între 19-20 octombrie 2002 o declarație similară; Liga Arabă, la Conferința Islamică a Miniştrilor Culturii, a adoptat în decembrie 2004, *Declarația Islamică asupra diversită-*

[1] Printre care, în special, Acordul de la Florența din 1950 şi Protocolul de la Nairobi din 1976, Convenția universală privind dreptul de autor din 1952, Declarația de principii privind cooperarea culturală Internațională din 1966, Convenția privind mijloacele de interzicere şi prevenire a importului ilicit, exportului şi transferului de proprietate al bunurilor culturale (1970), Convenția pentru protecția patrimoniului cultural şi natural mondial din 1972, în Declarația UNESCO asupra rasei şi a prejudiciilor rasiale din 1978, Recomandarea privind statutul artistului din 1980 şi în Recomandarea privind salvgardarea culturii tradiționale şi populare din 1989.

[2] Această definiție este în conformitate cu concluziile Conferinței Mondiale privind Politicile Culturale (MONDIACULT, Mexico City, 1982), ale Comisiei Mondiale pentru Cultură şi Dezvoltare (Diversitatea noastră creativă, 1995), şi ale Conferinței interguvernamentale pentru Politici Culturale pentru dezvoltare (Stockholm, 1998).

ții culturale; Conferința Ibero – americană asupra culturii, a adoptat între 3 şi 4 octombrie 2002, *Declarația cu privire la cultură*.

Declarația constituie o ilustrare a modului tradițional, bicefal, în care UNESCO defineşte cultura, acesta având o componentă antropologică şi o componentă care vizează creația culturală[1].

O viziune bifurcată, în acelaşi mod, este dezvoltată în Declarație în legătură cu rolul individului în domeniul culturii şi cu semnificația drepturilor culturale individuale. Din perspectiva viziunii centrată pe cultură, ca şi proces, individul este privit ca un producător al culturii în timp ce viziunea centrată pe sistem priveşte individul ca pe un produs al culturii care, în acelaşi timp, reproduce sistemul prin intermediul propriilor activități. Prima dintre perspective dă prioritate accesului la cultura proprie, în timp ce cea de-a doua acordă mai multă atenție inovării şi schimbării, fiind mult mai orientată spre individ[2].

Structura Declarației reflectă şi ea înțelesul dualist al culturii, aceasta fiind concepută în patru secțiuni după cum urmează: *Identitate, Diversitate şi Pluralism* (art. 1-3); *Diversitatea Culturală şi Drepturile Omului* (art. 4-6); *Diversitatea Culturală şi Creativitatea* (art. 7-9) şi *Diversitatea Culturală şi Solidaritatea Internațională* (art. 10-12). Declarația pune accentul pe faptul că diversitatea culturală constituie „patrimoniul comun al umanității" subliniind că pluralismul cultural nu poate fi disociat de cadrul democratic.

Articolul 1 al Declarației statuează, de pildă: „Cultura îmbracă diverse forme, în timp şi spațiu. Această diversitate este încorporată în unicitatea şi pluralitatea identităților grupurilor şi a societăților care constituie umanitatea. Ca o sursă de schimb, inovație şi creativitate, diversitatea culturală este la fel de necesară pentru omenire cum biodiversitatea este necesară pentru natura. În acest sens, ea constituie patrimoniul comun al umanității şi ar trebui să fie recunoscută şi afirmată în beneficiul generațiilor prezente şi viitoare", iar principii precum: diversitatea culturală constituie patrimoniul comun al umanității şi o resursă importantă a dezvoltării ori necesitatea cooperării internaționale în accesul

[1] *J. Wouters, M. Vidal*, "International Normative Action for Cultural Diversity: The Contribution of UNESCO", în *M.C. Foblets*, *J.F. Gaudreault-DesBiens*, *A. Dundes-Renteln (eds.)*, Cultural Diversity and the Law. State Responses from Around the World, Bruylant, Ed. Yvon Blais, Bruxelles, 2010, p. 783.

[2] *A. Eide*, "Cultural Rights as Individual Human Rights", în *A. Eide*, *C. Krause*, *A. Rosas (eds.)*, Economic, Social and Cultural Rights. A Textbook, 2nd ed., Dordrecht, Martinus Nijhoff, 2001, p. 291.

şi participarea în diversitatea culturală, transpar cu uşurință din textul instrumentului menționat.

În ceea ce priveşte referirea precisă pe care Declarația o face la drepturile omului, acestea constituie garanții ale diversității culturale, cea din urmă neputând fi invocată pentru a aduce atingere celorlalte drepturi ale omului deja existente. În plus, „înflorirea unei diversități culturale creative reclamă implementarea integrală a drepturilor şi libertăților drepturilor culturale aşa cum aceste drepturi au fost concepute şi reglementate în art. 27 din *Declarația Universală a Drepturilor Omului*, precum şi în art. 13 şi 15 din *Pactul internațional privind drepturile economice, sociale şi culturale*" (art. 5 din *Declarația UNESCO*). În acest mod, UNESCO recunoaşte că acțiunile sale în materia diversității culturale trebuie să fie surse şi resurse pentru Organizația Națiunilor Unite, în dezvoltarea şi îmbunătățirea propriului sistem de protecție a drepturilor culturale (*s.n.*).

Credem că acest lucru poate să fie confirmat şi de dispozițiile cuprinse în parag. 40 al *Comentariului General no. 21 din 2009*, al Comitetului ONU pentru drepturile economice, sociale şi culturale, în care se statuează că: „Protejarea diversității culturale este un imperativ etic, inseparabil de respectul pentru demnitatea umană. Ea implică ataşamentul față de drepturile omului şi libertățile fundamentale şi necesită pentru realizare, o deplină implementare a drepturilor culturale (...).

Principiile fundamentale care stau la baza Declarației sunt enunțate în art. 1-3 şi ele vizează:

a) considerarea diversității culturale ca şi patrimoniu comun al umanității[1];

b) trecerea de la diversitatea culturală, care este o stare de fapt, la pluralismul cultural, adică la reflectarea diversității culturale la nivel politic[2];

---

[1] Art. 1 al Declarației UNESCO din 2001 statuează: „Cultura îmbracă diverse forme, în timp şi spațiu. Această diversitate este încorporată în unicitatea şi pluralitatea identităților grupurilor şi a societăților care constituie umanitatea. Ca o sursă de schimb, inovație şi creativitate, *diversitatea culturală* este la fel de necesară pentru omenire cum biodiversitatea este necesară pentru natura. În acest sens, ea constituie patrimoniul comun al umanității şi ar trebui să fie recunoscută şi afirmată în beneficiul generațiilor prezente şi viitoare".

[2] Art. 2 al Declarației UNESCO din 2001 statuează: „În societățile noastre cele mai diverse, este esențial să se asigure interacțiune armonioasă între persoane şi grupuri cu multiple, variate şi dinamice identități culturale,